

$X = h/k$

$Q = k/g$

Doğu Türkistan'da Yolculuq (1) Qızıl Çin'nin "Sarı" Caynağında esir Türkler

Saat 8:30-da Moğolistan'ın Bulqan-Qol şeherciğinden oturposla (avtobusla) yollanıb 30 kilométr uzaqlıqda yérleşen Çin torpaqları sayılan Doğu Türkistan'ın Taşqın (Takeshiken) sınır şeherciğine gédirem. Oturposda héç boş yér yoxdur, menden başqa démek olar hamı alışvérişe gédir. İçlerinde Moğolistan yurddaşı Qazaqlar da vardır, kimisi buradan apardığı şekerçöreğini (biskvétı) orada, kimisi de oradan mal getirib Moğolistan'da satacaq. Moğol sınırqapısından bir supérmarkét kasasından geçercesi gibi sorğusuz sorunsuz geçirem. Çin'e (Sincan'a)¹ giriş bir zindanın çıxışına daha çox benzeyir. İlk, gezirge (pasaport) yoxlaması ardınca iks-réy ayqıtından geçirme sonra çantamdakı her ne araq-varaq édirirken téléfonumu da bilgisayara qoşub nese édeden sonra giriş kodunu vérmemi isteyib içinde neyi varsa baxırlar. Bir az gédenden sonra üçüncü yoxlamada bir daha iks-réyden geçirib barmaq izlerimi de alırlar. Oradakı qaravullar (sınır polisleri) héç bir yabancı dili bilmeyen çinlilerden oluşurlar, ancaq içlerinde bir néçe yérli (Qazaq, Uyğur) olanlar da yolculara yolu görsedmekle görevlidirler. Dördüncü yoxlamada gezirgelere giriş damğası basılıb, ağ kağız üzerinde böyük sayılarla yazılmış nömreler yolculara vérilir, çox sürmeden oturpos gelib, görevliler yolcuları sayaraq vériten nömreleri alıb oturposa mindirirler. Bir az gédenden sonra géne yoxlama vardır, orada çox zor anlaşılan bir ingilisce ile menden ne üçün Çin'e geldiğimi, hara gédeceğimi soruşub, çince yazılı bir kağız mene vérirler. Taşqın'a varınca, bir sıra yolcular orada müşteri gözleyen maşınlara minirler, men ise ne édeceğimi kesdirmiş déğilem. Menimle gelen üç Moğolistan-Qazağı Urumçu'ya gédmek üçün bir minik maşının sürücüsü ile anlaşılıb, mene de onlar ile gétmeği önerirler, men ise yöreni gezmek istediğimi bildirib onlardan ayrılaraq qalan yolcuların izinden Taşqın'ın içine doğru yürüyürem. Burası, Qazaqların yaşadığı Şiñgil (Uyğurlar Çiñgil déyir) şehrine bağılı olan Şiñgil ilçesidir. Şehir ortalığında (merkezinde) yolboyu yan-yana sıralanan yémekévlerinin ereb abécéli Türkce ile de yazılmış adlarını görünce qıvançlanıb özgüvenim artır. Saat Xanbalıq (Pékin) vaxtı ile 14:00-e doğru gelir, en görünüşlü yére gédib, yémek yémek isteyince çaşıb qalırım. Buranı çalışdıranlar çinlilerdir! İkinci, üçüncü yére gédib öz élimizden birisini görmeyince erken sévincim qursağımda qalır. Sonunda bir yérli yéri tapıb, tendirden teze çıxmış çörekler ile dadlı bir bozbaş bedene döşeyirem. Oturduğum yérin qarşısında, yolun otaında yük maşınları girib-çıxan böyük bir qapı görünür, qapı dénetlemesiden sonra içeri girib oranın çinlilerin toptancı bazarı olduğunu öğrenirem. Bir az oyan-buyanı gezenden sonra qarşıda duran bir dolmuşla 100 kilométrilik uzaqlıqda olan Şiñgil şehrine gédirem.

Şiñgil'in girişi bağlar, ekin yérleri, axar sular ile Altaylar'ın eteğindeki tepeler ile sarılıdır. Sürücü meni şehrın ortalığında bir yérde düşürdür. Yéniden salınmış şehir, geniş temiz yolları ile, dincliği ile, yüngül esintili dağ havası ile ruh oxşayır. Şeherde bir az dolaşıb, insanların da gözden geçirirem. Bu denli (qeder) çinlinin bu kiçik şehirde ne işi var? Niye her küçebaşı bir qaraqol var? Yérli olduqlarını sandığım insanlar ile danışmağa çalışırım, nedense çekimser baxışları ile héç yanaşmadan uzaqlaşırlar. Béle

---

¹ Çinlilerin Doğu Türkistan'a vérdiği addır, anlamı da yéni yurd yada yéni topraq démekdir.

bir davranışı Xanbalıq'da olanda da Uyğurlarda sızmişdim, eski Çin impratoluğunun yaylıq köşkünde gezerken bir-iki sayıb şekil çeken iki kişiyi görünce onlara yaxınlaşıb Türkce xoş-beş édenden sonra Uyğur Türkü olduqlarını öğrendim, 20-21 yaşlı görünen danışmağa yanaşsa da yanında olan ortayaşlı adam ilk başdan dağınıq baxışları ile sarsılmışlığını gizlede bilmeyib, tez menden uzaqlaşmalarını saqladığını anımsayıram.

Burada géceleyib, értesi gün Altay şehesine gétmeği düşünürem. Bir qonaqévi görüb orada qalmağ istediğimi bildirince, olmaz dediklerini eşidirem. Burada yabacılar istediği yerde qalamazlar, yasaqdır. Devletin bellirlediği yerlerde qalmağ olar, ancaq. Éle bir yer de déyesen burada yoxdur. Términala gétmeliyim, yalnız, bu çinlilerden de yol soruşmaq boşuna bir çabadır, bunu Xanbalıq'da olanda da bir néçe yol dénemişem. Déyesen, bunlar ayrı bir dünyada yaşayırlar, başqa xalqlar héç olmasa him-, el-qol dili ile bir şeyler başa düşüb élesine de başa salarlar, çinliler ise bütün istekli çabalarına qarşın bu qonuda çox axmaqdırlar. Bu olqu, Çin'den Moğolistan'a geçenden sonra da özünü qanıtlamışdır. Moğollarla dil bilmezsin, bir çox yerde olduğu gibi, bir teher anlaşmaq olurdu.

Sonunda bir yaşlı açum (emca) bulub, ondan términoala géden yolu soruşuram. Açum héç çekinmeden çox ilgi ile benimle danışıb, hardan gelib hara gétdiğimi öğrenmekle yolu da mene anladır. Saat Xanbalıq vaxtı ile 18:00-i geçir, ancaq buranın öz yerli vaxtı ile 16:00-yı aşır. Geze-geze términoala sarı gédirem, yanlış yolda olmadığımı doğrulamq üçün yolda duran yaxşı bir maşının içinde oturan gözel géyiminli bir kişiden yolu bir daha soruşuram, o bir az duruqsunaraq eli ile yolun doğru olduğunu görsedir. İki deqiçe çekmeden birisinin arxadan seslenib bağırmasını duyuram. Arxaya baxınca, yolun üstünde olan qaraqoldan bir gezme (polis) arxamca çoşaraq meni çağırır. Meni qaraqola götürüb, anlamadığım çince ile sorular sorunca Türkce danışıb orada olan "bizimkiler" de dilmac olurlar. Her neyimi axdarıb sorğuladıqdan sonra téléfonla danışıqlar aparıb şeklimi çekirler. Gözleyirem, bu sırada orada olan gezmeler de gezirgemi eldenele gezdireb nedense durmadan hırıldayırlar. Yeni bir qurup gelir, onlar da meni sorğuya çekirler. Bilmemezlikden gelerek Türkce danışmıram artıq. Çince danışıb téléfondaki yazılım (software, program) aracı ile ingilisceye çevirib, meni sorğulayırlar. Niye buraya gelmişem, burada haraya gétmişem, kiminle görüşmüşem, haradan şekil çekmişem, çince bilirem mi, ... ? Ayn-oynumu (vesayilimi, eşyamı) bir daha axtarıb, téléfonumdaki şekilleri yoxlayırlar. Déyirem: benim buraya gelişim iki saat béle olmadı, burada benim bir işim yoxdur, buradan Altay'ya gédirem, men yolculuqdayam. Gezginin (turistin) ne olduğunu onlara anladmaqda baya zorluq çekirem, déyesen onların çince çeviri yazılımında bu söz yoxdur, yoxsa "térorist" anlayırlar? Sonunda "traveler" sözü ile anladınca hırıldamalar géne başlayır. Ne değın bunların davranışlarından usanmışsam da dözümsüzlüğe qapanmaq istemirem.

İki yeni adam gelir, spor ayaqqabısı géymelerine baxmayaraq eğinlerinde gezme (polis) paltarı var. Mene déyirler: bugün héç bir yere géde bilmezsen artıq, términoal qapanmışdır; gerek onlar ile bir qonaqévine gédib, yarın erken Urumçu'ya gédem. O iki spor-ayaqqabılılar meni bir qalxanlı cipe mindirib yola düşürük. Qapıya qurulmuş ağır demir kilitlemeler (manéeler) açılır qışlaya benzer bir yere giririk, içeride görünümlü bir tikinti var. İks-réy geçişiden sonra, gezirgemi alan bir qadın kiminense téléfonla danışıb ardınca elyazması ile çoxlu kağızı doldururken herden de menden sınıq-qırıq bir ingilisce ile sorular soruşur. Bu arada başqa géyimli üç "qaravul" (jandarma?) gelir, menden sorulan soruları bir daha sorurlar, sonunda da benimle el sıxışıb déyirler: *welcome to China*; arxasından da hırıldamalar. Çoxlu qurcalanandan sonra işçi qadın mene bir néçe

kağıza qol çekdirib, déyir: çantan bizim yanımızda qalmalıdır, gezmeler béle isteyirler. Onaylayıram (razılıq véreim), ancaq bir géce “tutuqluluq” üçün iki yüz dolar menden isteyince, qatı bir biçimde qarşı qoyub, olmaz déyirem. Öz aralarında danışıb, téléfonla da görüşmeler apardıqdan sonra oradan çıxıb meni başqa bir qaraqola aparırlar. İçeride 10-12 kişi var, géne oyun yéniden başlayır, sıra ile birer birer benim gezirgeme baxıb hırıldayırlar. Gözel ingilisce danışan birisi gelib, sorular yéniden başlayır, qonaqévi üçün néce vérmek istediğimi soruşur: 100 Yuan’dan (15 dolar gibi) artıq vérebilmerem, déyirem. Menimle birlikde şekil çekdirmek isteğini bildirince oradakılar da hevese düşüb sıra ile poz véreerek benimle birlikde şekil çekdirirler. Başqa bir qonaqévine götürürler. Havalımanına girer gibi géne yoxlanıram, çinliler üçün gécesi 250-300 Yuan arası değışen bir yérdir. Meni 100 Yuan ile ora aldırırlar. İşimiz biti déyince görürem üç yéni gezme daha gelib, géne cib-téléfonu çevirisi ile o sorular, o yanıtlar, o hırıldamalar. Bunlar ise bir kağız üzerinde çince bir şeyler yazıb, menden ona qol çekmeğimi isteyirler. Men de altında “ne olduğunu bilmirem” yazıb qol çekirem. Géne el sıxışmalar, géne “welcome to China”, géne şekil çekmeler, géne hırıldamalar.

Saat 23:00-e gelir, otağa gédib el-üzümü yuyub, téz şehere çıxıb bir şeyler atışdırmaq isteyirem. Açık bir yér tapmaq üçün baya gezib axtarıram, sonunda kiçik bir Qazaq “taamcayı” bulub içeri gédirem. Yemekleri qalmamış, yarına hazırlıq görürler. Ancaq, qadının birisi benim üçün bir zadlar düzeldé bileceğini déyir, çastımdan (şansımdan) Moğolistan’da içdiğim sütlü çay da vardır. Qonaqévine döneceğem, yalnız géce irellemiş olduğundan şehirde bezemeli néon ışıklarının çoxu söndürölüb, démek uzaqdan da görünen nişanım yox olubdur, yolların da hammısı bir-birine oxşadığından hangi yöne gédeceğimi bilmirem. Ne édim édmeyimi düşünürken ağılıma yaxşı bir fikir gelir! Gördüyüm ilk qaraqola gédirem, onsa da meni dörd-bés saat alıqoyublar, bir çoxu meni tanımalıdır! Éle de olur, qaraqolda meni maşına mindirib géceleyeceğim yére aparırlar, héç olmasa bi yararları da toxunsun.

Saat 7:00-de durub, duşlanıb aşığı yénirem. Çıxış qapısı açık déğıl, çalışan qadın yan otaqda yatıbdır, oradaki qoruma görevlisi onu oyandırıp meni yola salır. Términala gelirem, terminal déme esger-qalası dé, qapalıdır. Urumçu’ya ilk oturpos 10:00-da qalxır. 20 yolcu ancaq var, bir-ikisini çıxmaqla qalanı çinlidir. İkinci qatda birinci sırada oturub, yolun görüntülerine baxıram. Yollarda direklerle asılmış, Çin émpéyasının ulusal simgesi sayılan, balqabağa benzeyen sarı-qırmızı çırağ qabları doğal uyuşumu pozurlarsa da, Çin egemenliğinin yayılmacı basqısını açıqcasına göze soxmağı başarırlar. Otoyolacan bir 100-120 km yol var. Oturpos 50 km/sa-dan çox gétmir, bir néce yérde de kimlik yoxlaması yapılır. Béle yavaş gétse géce gec saatda Urumçu’ya yétişerik, déye düşünürem. Ancaq, otoyolda çox qıvraq sürölür. Bu otoyol Urumçu’dan Qazaqstan’a géden o ünlü İpek Yolu’nun bir parçasıdır. Menim arxamda ortayaşı aşmış, yaxşı demlenmiş bir Qazaq kişi oturubdur. Başlanğıcda déyib gülerék danışabileceği her kimse ile danışıır, sonra da téléfonla néce dünén géceden bugün évden çıxanacan kimler ile néce şüşe boşaldıklarını kimese uzun uzadı anladıb, ardınca da néce gerekirse xoruldamağa başlayır. Yolda yerleşim yerleri göze çox az çarpsa da at, deve sürüleri héç de az görölür. Doğa dağı ile, daşı ile, suyu ile, çölü ile, sınırlanmaz gömgöy göğü ile insanı özgürlüğe, öz içinden çıxıb yer ile göğ arasında uçmağa çağırır. Yalnız, yorğunluq görüntüsü véren, ancaq değışmez sürekliliği ile neft quyularını boşaldan tulumbaların yorulmaz dimdikli qolları éle de éléktrik üreten yél fırlaqların (turbınlerin) telesik çalpaşlıq fırladmaları bu düzenin pozulmasını yer-yer saqlayaraq dünyanın sağışının

(hésabının) değişdiğinin yanılıtsızlığını carlayırlar. Qazaq yoldaşımız bir néçe saatdan sonra menimle de ilgilenib danışırken oradaki çinlilerin maraqları üzre onları da bilgilendirir. O özü, çoxdandır artıq, Urumçu'da yaşayırmış, anasını éle de qohumlarını görmək üçün řeňgil'e gelmişimiş.

Urumçu'ya yaxınlaşırken Tanrı Dağları qoca Türk'ün maytalanlığını böbürgenlikle sürdürürse de çaqal sürülerinin Bozqurdların oylaqlarına, ovlaqlarına darışmaları da ne yazıq gözden qaçmır. Çinliler her yanı deşib qazmaqdadırlar, özel salınmış yollarda sayısız yükmaşınları qarışqa sayağı durmadan kömür daşıyırlar. Uzun sürmeden Urumçu'ya varırıq, hava dolubsa da yağış yoxdur, ancaq burası benim özlediğim Urumçu da déęil. Quruntuda toxuduqlarımın hammısı pambıq olur, burası hündür göğdelenleri ile benim Urumçu'mdan daha çox, öten yüzilin 90-cı illerinde gördüğüm Chicago'nu andırır. Términalda, adını untduğum Qazaq yoldaşım téléfón nömresini mene vérib, déyir: yarın zeng éle görüşek, men seni şeherde gezdirerem. Men ise nömreni alıb, ancaq he ya da yox démirem.

Qalacağım yér uzaq déęil, Qazaq yoldaşdan éle de çévrede olan özümüzünkilerden ora néçe gédeceęimi soruşuram, kimsenin bir bildiği yoxdur. Bir tikintinin qabağında görevde olan uniformalı bir genc çinliden soruşuram, o da bilmir, ancaq sağolsun intérnet aracılığı ile uzun uğraşdan sonra tapıb, téléfón çévrisi ile 11 Yuan vérib ora gédebileceęimi mene bildirir. Özel bir arabanı durdurub, sürücü ile danışır, 20 Yuan isteyir, men olur déyib maşına minirem. Sürücü çoxlu gezib axdarandan sonra éle o yaxınlıqda olan qalınağın (pansiyonun) qapısında meni yéndirir, 20-den çox istemesi ise qarşılıqsız qalır. Yérleřenden sonra oradaki değişik ölkelerden olan başqa gezginler ile bilgi alış-vériřinde bulunub, tanışıram. Anladığıma göre, meni ilgilendiren çox şey burada olmayacaqdır. Qaldığım yérden oturpos términalina yaya 8-10 deqiçe yoldur, burası Urumçu'nun ünlü görüntü, gezinti yeri olan Qızıldağ'ın eteğinde habéle Xalq Bağı'nın qulağı dibinde, şeherin ortasında bir méydandadır. İlk burada, her gécidin girişinde sıxı yoxlamalar ile tanış oluram. Értesi gün, eski Urumçu'dan bir yérler bulub özlemimi dindirerem déye, erkenden yola düşüb şeheri alt-üst étmeęe başlayıram, bir néçe qapıları qalalar qapısı gibi sarılmış meçitden başqa héç ne görmürem. Oralara da namaz saatlarında açıq olanda béle, içeri girmeğe qoymadıqları dursun, az qala sorun da çıxaracaqdırlar. Arqın-yorqun, istiden de bézmiř gedib bir duşlanıb, axşamüstü Qızıldağ'a geziye çıxıram. Orası şeher görünümlü bir eğlence bağı, içindeki yapılar da Çin uyęarlıęını sergilemekdedirler.

İndi başa düşürem, niye menin sorduğum tapanaqları (yolağları, adrésleri) kimse bilmeyir! Burada her bir yérin üç adı vardır: 1- yadéllilere ingilisce 2- yérlilere özdillerinde Türkce 3- iřęalcı çinlilere de çince. Yérli xalq öz dilinde tanıdığı adları bilir, bu üzden değişik olan çince adları éle de onların ingilisce çévrisini bilmir. Çin devleti de bilerek yérli adları çinlileşdirir.

İkinci gün tezden yola düşüb geze geze Doğu Türkistan Özerk Bölge Müze'yine gédirem. Burada, Tarım Oymanlığı'nda² bulunan 3800 illik ünlü mumya "Kroran (çince: Loulan) Gözeli"-ni éle de Doğu Türkistan'da yaşayan budunların yaşam, hüner, gelenek, göreneklerinin sergisini görmək olar. şeherde dolaşırken her yanda göze çarpan Komunist Partiya'sının iki dilde yazılı propaganda yazılarında Uyęur Türkce'sini oxumaqla dil bilgimi de artırmağa çalışıram. Dünyada özüne ad-san qazanmış Uyęur çalqısını, çalqısal (müzikal) oyunlarını sehnedé görmək isteyirem, ancaq her yérden, her

² Tarım Hövzesi ya da eski adı ile Altışeher, altı şeherin arasında olduğu üçün bu ad vérilmiřdir.

kimden soruşuram béle bir yérlerin olmadığını söyleyirler. Héç olmasa bir yér olsun canlı Uyğur müziği dinlemek olsun. Qalınaq çalışanlarından bilgi alaraq burada tanışdığım bir İsvéçreli ile yola düşüb Xalq Bağı arxasında yérleşen Uyğurların mehellesine gédirik. Orada istediğimizi bulamayıb, ancaq küçe başında oturan bir néçe soydaşımız yardımcı olaraq bir taksi tutub bizi uzaqda olan başqa bir yére gönderirler. Taksici bizi bir yémekévinin qabağında yéndirir, yalnız burası açıq déğil. Yoldan géçenlerden sora-sora gezirik, yardımcı olmaq isteyen çoxdur, ancaq here bir söz déyir. Déyesen, béle bir istekde olan bizler ilklerik. Bir néçe genc oğlan qovşaqda durubdur, onlardan soruşuram. Bir az ordan-burdan danışandan sonra birisi bize qılavuz olub yola düşürsek de çabamız géne héç bir sonuca bağlanmır. Olduğumuz yérden, Sincan Uluslararası Böyük Bazarı bir néçe addımlıq yoldur, oraya gédirik. 2003-de açılan, böyük çapda Türkistan yapıqçılığında (mémarlığından) da esinlenen bu yapı dünyanın en böyük bazarı sayılır. Bağlanmaq üzereyken küçelerini gezib, MacDonald's gibi bir yérde bi şeyler içib elimiz ayağımızdan uzun geri dönürük.

Urumçu'ya gelmemişden önce, buradan uzaq olmayan Tanrı Dağları'nın Boqda Dağları sırasında yérleşen Tanrı Gölü'ne gédmeği, yaylalarında yérleşen Qazaq yurtlarını da görmeği düşünürdüm, ancaq buradayken vazgéçirem. Nedni ise, oranın qudsallığının devlet düzényinde örgütlenmiş turist axınları ile çéyenenmesidir. Erkenden qalxıb, Xalq Bağı'na uğrayıb oradaki çoxunluğú çinlilerden oluşan müzikli eğlenceli toplu idman éden emekçilere baxıram. Çin devletinin bütün basqıcı eritmecilik siyasetlerine qarşın yerli xalqın çinlilere qarışmadığı burada açıqcasına göze çarpır. Türklerin kimisi tek başına kimisi de ikili, üçlü birlikde bağda gezir. Urumçu'da qarqalar qartalları sürmüş, qopuzların telleri sökülmiş, karvan yolundan olmuş, güneş palçıqla suvanmışdır. Şehere çoxunluqla çinliler yérleşibler, en varlı bölgeler, en işlek işyerleri, en üst düzény görevler de onların elindedir.

Saat 14:00-de qatar ile Turfan'a gédeceğem. Turfan buradan yaxlaşiq 200 km uzaqdadır, oturposla dörd saata yaxın sürür, ancaq yéni açılmış qıvraq qatarla bir saat gibi. Demiryolu durağına gédib, néçe aşamalı yoxlamadan sonra -burada çantamda olan üzqırxma köpüğünü alırlar- gözleme salonunun basabasında qatara mineceğim sekinin giriş qapısının açılması üçün sırada dururam, yoxsa qapılar kısa sürede bağlanır sekiye de başqa çıxış yolu yoxdur, bu quralı Xanbalıq'da iken öğrenmişem. Saat 15:00-de Turfan'a varıram, burası Ölü Deniz'den sonra yérüzü qurusunun ikinci alçaq yéridir, yayda istilik 45 dereceye dek çatır, indi ise, Éylül ayının sonuna doğru, 30-32 derece dir. Yéni yapılmış ikinci qatar durağı şeherdən 12 km uzaqdadır, épéy gözleyenden sonra buradan oturposla şehere gédirem. Günün en işlek çağıdır, oxullar da dağılıb uşaqqlar évlerine gédirler, tıxa basa dolan oturpos her duraqda néçe gerekirse sallana sallana dayanır. İsti bir yandan, harda néce bu qalabalığın içinden yéneceğim de bir yandan çox darıxdırıcıdır, en yaxşısı taksi ile gelecekdin, déye düşünürüm. Şehere çatmamız çox uzun sürür, son duraqda yénib, soruşa-soruşa şeheri de geze-geze qalacağam yére doğru gédirem. Turfan'dan bir Turfan'lıq qalmayıbdır, Mao'nun 1966-da başlatdığı Kültür Devrimi'nden sonra bir çox şeherde olduğu gibi burada sökülüb yéniden tikilmişdir. Şeherin ortalığında üzüm bağlarını andıran, ortasında yayalar üçün de kölgeli geniş yolu olan bir bulvar salınıbdır. Yéni yapılarda çin yapıqçılığının daha doğrusu çin sömürgeci simgelerinin yamaqlanması göz çarpıcıdır. Yéniden "yapılan" şehirler birbirine oxşayır, birisini görmüş hammısını görmüş désem abartılı sayılmaz.

Axşam havası serinliği ile insana dirlik vérib, güc bağışlayır, şeheri gezmeye çıxıb, géc saatlara dek dolaşıram. Damdaşların bezekli néon ışıqlarının qamaşdırcılığına qarşın, göğüzü giz (sirr) dolusu qaranqu örtüğü ile herden süzülüb géden ulduzlara aldırmadan baxdıqça çoxalan, sayrışırken séviřen pıçıldaq ulduzları ile illerden beri tanıqlıq étđiđi Uyđur Yurdu'nun öykülerini söylercesine Turfan Ovası'nı "Sarılıq"-dan qorumağa çalışdığını yansıdır. Dinc bir yémek yéri ararken éléktrikli motorsikléti ile içden évine géden bir genc soydaşımız sorum üzerine meni terkine alıb 2-3 km uzaqlıqda olan şeherin en tanınmış yémekévine aparır. Orada gözel yémekler ile yanaşı bir çalđı qurubu da çağdaş Uyđur ezgilerini esdirmekdedir, qonaqlar géyimli-quşamlıdırlar, men ise sıradan gezginin birisi onların yanında héç de görünüşlü déđilem, ancaq Türk olduğumu bildiklerine göre davranışlarında mene çox özen görsedirler. Turfan'a gelmişken çaxırlarından da dadmadan géçmek olmaz. Havanın sıcaqlığından güneşin bolluğundan burada yétiřen üzüm dünyanın en şirin üzümüdür, mence. Éle olunca da çaxırı taysızdır. Bu üzden de, éřidiđime göre, bir fransız ortaqlığı (firması) burada bu iře el qoyubdur. Erten (yarın seher çağı) Tuyuq'a gétmeđi düşünürem. Tuyuq, Turfan'ın 70 km doğusunda yérleřen, yapısı değişdirilmemiş bir kendir. Ora géden gezginler génellikde turlarla yada 3-4 kişilik bir qurub oluşduraraq kiralanan minik maşınlarla géderler. Men ise çevreni gezmek üçün o yöne doğru géden bir oturposla yola düşüb, yol ayrıcında yénirem. 10-12 km yolum var, yolda durub Tuyuq'a sarı géden araclara el sallayıram. Dařqaya benzer üç tekerli éléktrikli bir motorsiklet saxlayır. Sürücü on dörd, on béř yaşlı bir qız uşağıdır, belli bağçadan içden dönür, happılıb (hoppanıb) yük daşıyan yére minirem, 1-2 km-den sonra düşüb géne yolda el sallamağa başlayıram. Motorsikletli genc bir oğlan durub meni bir néçe kilométr de o aparır, orada bir oxul var uşağını almağa gédir. Yoldaki üzüm bağları éle de kerpiçden palçıqdan hava qoşullarına uyqun tikilmış geniş heyetli kend évleri pozulmamış eski toxuları (dokuları) ile géçmiř yüzilleri günümüze daşıyır, bu gözelliğin dadını çıxartmadan gétmek olmur. Sévecenlikle çevreni gezerken bir bağın içinde axan arxda el-üzümü yuyub serinleyirem. "Dařqa"-ları ile yoldan géçen bir cüt genc er-arvad meni de mindirirler. Bunlar yol boyunca bir-biri ile danışmaqdan héç doymurlar, sözlerinin qonusu içden-gücden başqa déđil, ancaq danışıqlar élesine içden, oturduqları daracıq yérde de bir-birine sarılmış olunca yéni buluşmuş sévgililer görüntüsünü sergileyirler. Ana yoldan ayrılınca meni yéndirirler, birazdan olqun bir qadın "daşqa"-sını saxlayıb, meni mindirir. Çox gétmeden durub, bir éve gédmek üzre mene déyir: sen dur, men seni Tuyuq'a aparacağam. Az sonra qucağında kiçik bir oğlan uşağı olan yaşlı bir qadın ile géri dönür, yaşlı qadın benim Türk olduğumu görünce, hardan gelirem hara gédiremi soruşduqdan sonra direnib (ısrar édíb) meni évine qonaq édir. Évin avlusunda (heyetinde) Özbekistan'da olduğu gibi kölgede döşeli bir taxtın üstünde otururuq, téz serin içecek, qovun, quru yémiř qabağıma düzülür. Bu iki qadın qudadırlar, meni yolda mindirenin qızı bu éve gelin gelmiş, o balaca oğlan da onların nevesidir. Évde qadından başqa kimse yoxdur, eri ölüb, gelini de tarlada işleyir. Sözü dolaşdıra-dolaşdıra oğlunu soruşuram. Çekine-çekine danışmağa başlayıb, oğlundan bir il yarımından beri xeberi olmadığını bildirir. Ođlunun qayınatası, démek bu birisi qadının eri de o vaxtdan tutuqludur. Sıxılmasınlar déye sözü değişdirirem, uşağı bir az sévib, onu sévindirmek üçün vérmeye yanımda héç neyim olmadığına üzülürem, ayrılırken eline biraz para vérirem. Évin yiyesi bir cam (kasa) dolusu kişmişi müşenbeye qoyub mene vérmek isteyir, men ise yüküm ağır olar déye almayıb, qonaqséverliklerine sayđılıq bir sıxma götürmekle yétinirem. Buranın üzümleri

dünyaca ünlü uzun gileli çekirdeksiz üzümlemdir. Kişmişleri de yumuşaqlığı ile, dadı ile, qoxusu ile özel dir.

Qadın, sağolsun, meni küçük bir dağın yamacında yerleşen Tuyuq'a aparır. Kendin girişinde düşünce oradaki bir bey ile de tanışıp danıştıqdan sonra kendin içine yénirem. İlk ilgimi çeken, qabağında dörd sutunsov minaresi ile qapısı bağı olan küçük bir meçitdir. Kend yaşıl bir derenin yamaclarında yerleşib, derenin dibinde de bir arx axır. Eski yerleşim évlerinin çoxu boşdur. Bir-iki yadéli (yabancı) ile yanaşı turla gelen çinli gezginler ortalıqda gzmekdedirler. Ktdiler (kendliler) de qurduqları yerlerde kişmiş, tut qurusu gibi yerli ürünleri satırlar. Derenin obir girişinde bir otopark bir de qaraqol vardır, buradan geçen gezginlerin heresi 30 Yuan (bêş dolar) giriş pulu ödemelidirler. Démek: giriş pulu vérmemek için kadın meni arxa yoldan getiribdir. Kendin qırağında üstde bir yatarlıq (mezarlıq) vardır, ora sarı gédirem, ancaq ora varmadan önce bir gezme gelib meni géri qaytarır. Yatarlığın yuxarı bölümünde, uzaqda bir göğ günbezli tikinti görükür, ancaq oraya da gédmeye qoymurlar. Orası Uyğur'lar için bir erenek (ziyaret) yéridir, déyilene göre ilk müselmanlığa geçen Uyğur'un quylandığı yérdir, bu üzden qudsal sayılır. Oradan da yuxarı eski çağlarda budistlerin méditasion yerleri olan, gédilmesi zor olan köhüller olmalıdır.

Turfan'a néce qayıdacağımı düşünürken qarşıma gelen bir gencden soruşuram: Turfan'a néce gédmek olar? Buradan araba tapılmaz déyir, ancaq oyan-buyana télefon édenden sonra Turfan'a işleyen bir sürücü bulur, o meni olduğum yerden gelib alacaqdır. Genc sürücü yarım saat çekmeden gelir, aşağı kendden de iki kadın yolcuyu alıb Turfan'a gédirik. Bu yol geldiğim yola qarşı topraqdır, ancaq yoxlama filan yoxdur. Yol üstünde, gezginlerin ilgisini çeken "Alovlı Dağlar" déyilen dağların yanından geçerken benim baxmağım için sürücü özlüğünden maşını saxlayıb, gereken bilgileri de vérir. Artıq anayola çıxmışıq, çox çekmeden Turfan'a varıb bazarın ağızında yénirem. Bazarı gezirken ilgimi çeken indiyecen görmediğim yiyecek-içeceklerin de dadına baxmaqdan geçmirem. Şeheri geze-geze qaldığın yere dönürken içecek bir şeyler alım déye bir tükana girirem, satıcı çinli birisidir, benim dédiklerimden héç ne anlamayınca orada küçük bir masanın başında oturan iki Uyğur Türkü yardımcı olduqdan sonra meni de yanlarına çağırırlar. Masanın üstünde bir sinide xaşlanmış et yanında da bir şüşe arağ vardır, xoş-bêş édince bir istekan da mene süzüb, danışğımız başlayır. İki yoldaşın birisi etçi, obirisi aşçıdır, tek başına içen aşçının kéfi yerindedir, obirisi içmeyib yalnız etden yéyib herden de bir sigar tüstüledir. Sözarasında meni yarın axşama qonağ édirler, özleri hazırlıq görecekmişler. Bu arada aşçının téléfonu durmadan çalır, arvadıdır, déyir: harda qaldın, niye éve gelmeyibsen. Onlara déyirem: sağolun, Türk olduğunuz için sizin süfrenize oturdum, çinli olsaydınız oturmazdım, biz bir milletik ondan. Sözlerim hele havadayken onlar birlikde éşiğe çıxıb, bir-iki deqiqeden sonra qayıdıb, gétmelerini söyleyib ayrılırlar!

Qonaqévinde Japon bir qızla tanışıp burada éindiğimiz déneyimlerden danışırken ingilisce qonuşan çinli bir bey de bize yanaşib danışqlarımıza qatılır. O, dédiğine göre Hami'den gelib, Hami dédiği buradan 410 km uzaqda olan Uyğurların Qumul şehridir. O gelince sözlerimizin axışı da değışir, onun sözlerinde Uyğurlara (o müselmanlar déyir) açiqcasına qarşılıq, aşığılama vardır, o sözlerinin bizde istediği yankını oyandırmadığını anlayınca soruşur: Siz müselmanları sévirsiniz mi? Déyirem: men bütün insanları sévirem, men ırqçı déğilem. Bu yanıtın üzre başını terpederek razılıq vérsa de öz dédiklerine üstünlük vérmesi géne de gizlenmir. O, bizimle danışmaqla bir yandan ingiliscesini sınayır obir yandan da çevrede olan başqa çinlilerin yanında böbürlenir. Bu

çinlilerin öz dünyası var, yémek yéyende tamsınmaları qalsın, durmadan her yérde tüpürüb éle de özlerin rahat başqalarını rahatsız édmeleri (osdurmaları) onlar üçün doğal olsa da irgencdir.

Turfan Müze'si, qapısında yazıldığına göre, onarımdan dolayı qapalıdır, burada Turfan Ovası'nda bulunan néçe minillik mumyaları, dinazor (daynasor) qalıntılarını éle de yumurtalarını görmək olar. Términala gédib Kucar'a bilét almaq isteyirem, ancaq oradaki çinli qadına bir türlü başa salamayıram. İngilisce Koqa déyilir, onu da anlamır, mene çince bir xerite görsedir, ondan da men bir şey anlamıram. Sonunda Uyğur bir qadın gelib, Kucar'a oturpos olmadığını bildirir. Qatar ile gédmeli olduğumdan bir başa Xoten'e gédmeđi yégleyirem. Şeherde bilét satan yérin bilgisayarı işlemediğinden qatar durağına gédmeli oluram. Bir Yuan vérib oturposla "Vaqzal"-a gédirem. Yérli xalq hele de 1949-den qabaq işlek olan bir sıra Rus sözlerini qullanmaqdadır. O sıradan: vaqzal, poéz istansiyası, marojni, rayon gibileri. Yarın saat 14:10-da Xoten'e oturmalı yér var, 20 saat yoldur, alıram. Çin'de yataqlı, oturmalı yérlerden başqa ayaqüstü bilétler de satılır, yérine göre ara sıra qatarın içinde terpeşmeye béle yér qalmır.

Şeherin qırağında Emin Minaresi déye 18. yüzilin son yarısından qalma uca bir minare, yanında da bir meçit var. Turfan'dan qalan da éle budur, oranı gezib sonra yaxındakı kendleri geze geze üzüm bağları içinden şehere qayıdırken bir-iki évin içine de uğrayıb üzüm qurudulan damlara da baxıram, év yiyeleri ilk çekinseler de tanışdıqdan sonra meni çox içdenlikle qarşılıyıp évlerine qonaq édirler. Hava qararmaqdadır, dönmeliyem. Yoldakı kendin her yanını kebab tüstüsü, qoxusu bürüyübdür. Gördüğüm, canım çekdiği yérlerde de bir şeyler yéyirem. Qonaqévinde yırıyığış élib yarına hazırlaşıram, qatar yola düşmeden, en az bir saat qabaq orada olmalıyam, yoxlamalar ile sıraya düzülmeler épéyce vaxt alır.

Ardı var...

Bu yazının paylaşımı, yayımlanması değişmeksizin saqıncasıdır.

Hilal

hilalay1@yahoo.de

Köln şeheri, Almanya